

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ (1945 р. – ПОЧАТОК
XXI ст.)

Євтушенко Є. Г., канд. пед. наук

Україна, Суми, Сумський національний аграрний університет

Abstract. The purpose of the article is to study the principles of state policy on the physical education of students of higher educational institutions of Ukraine since the end of the Second World War and the beginning of the XXI century. The results of the study, based on the analysis of party and state documents indicate that the state policy on the physical education of student youth was not constant and changed under the influence of various factors. Government policy changes conditioned the dominance of any general principles of physical education of students of higher educational institutions in Ukraine. During the period between 1945 and 1947, the principle of the connection of physical education with military and labor training was applied, in 1948-1958 – the principle of sport improvement, in 1959-1985 – the principle of the use of physical exercises for the harmonious and full development of the personality, since 1986 up to present – the principle of an individual approach, health improvement and the continuity of physical education.

Key words: general principles of physical education, physical education, higher educational institutions, normative documents.

Вступ. Поліпшення фізичного розвитку населення залишається нагальною проблемою сучасного суспільства. Основою будь яких позитивних перетворень у цьому напрямі є виявлення необхідних відправних засад, які б сприяли створенню найбільш ефективних наукових, методичних та організаційних підходів до побудови фізичного виховання. У зв'язку з цим доцільним є звернення до попереднього досвіду з метою його аналізу та виявлення позитивних здобутків. Тому, ознайомлення з державним регулюванням фізичного виховання студентської молоді в останні десятиліття є безумовно актуальним, як у теоретичному, так і в практичному аспекті.

Нормативно-правові проблеми фізичного виховання, спорту та туризму досліджувалися С. Братановським, В. Івшиним, В. Кравченко, М. Кукушкіним, П. Петуховим, В. Уваровою, І. Чемакіним, В. Шабайловою, Л. Щенніковою та ін. Особливості законодавства у галузі фізичної культури розглядалися у теоретичних та історичних працях М. Баки, О. Вацеби, В. Видріна, М. Виленського, С. Гуськова, Т. Круцевич, В. Майбороди, М. Солопчука, Ю. Тимошенка та ін. Аналіз наукових джерел свідчить, що такий важливий аспект фізичного виховання, як процес становлення основоположних державних підходів до фізичного удосконалення молоді, залишається за межами спеціальних досліджень.

Виходячи з недостатньої теоретичної розробленості проблеми, метою даної статті є вивчення принципів державної політики щодо фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів України з часу закінчення Другої світової війни і до початку XXI ст.

Результати дослідження. Процес фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів України протягом досліджуваного періоду реалізовувався як на основі специфічних принципів, властивих безпосередньо фізичній культурі (свідомості й активності, наочності, доступності, систематичності, динамічності), так і на основі загальних принципів, визначених державою. Саме загальні принципи, пов'язані з нормативною діяльністю держави, і є предметом нашого аналізу.

Після відновлення функціонування системи вищої освіти в Україні по завершенню Другої світової війни, фізкультурна робота у ВНЗ продовжувала розглядатися державним керівництвом як частина і доповнення до військової підготовки населення. Найважливішими

підзаконними актами, що закріплювали таке спрямування фізичного розвитку студентів, були постанови ЦК КП(б)У «Про стан фізкультурної і спортивної роботи в Українській РСР» (1946 р.) та «Про покращення якості військової і фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів Української РСР» (1947 р.). Відповідно до них навчальна робота ВНЗ з фізичного виховання мала будуватися на основі програм воєнного часу, стрижнем яких був військово-спортивний комплекс ГПО (Готовий до Праці та Оборони). Керівництво усією фізкультурною роботою ВНЗ покладалося на військові кафедри [3, арк. 15 зв.]. Інформацію про зміст та обсяг військової та фізичної підготовки дають архівні документи. Наприклад, у «Звіті про роботу за 1943–1944 навчальний рік» Харківського педагогічного інституту вказується, що із студентами були проведені такі заняття: 1) вогнева підготовка (4 год.), 2) стройова підготовка (6 год.), 3) спеціальна підготовка (санітарна справа) (30 год.), 4) теоретичні основи фізичної підготовки (10 год.), 5) лижна підготовка (10 год.), 6) гімнастика (20 год.), 7) підготовка до рукопашного бою (14 год.) [3, арк. 16]. Навчальна військова підготовка доповнювалася вправами в позанавчальний час. Наприклад, студенти Глухівського учительського інституту протягом 1944 – 1945 навчального року займалися по 30–32 год. вправами зі стрільби з бойової рушниці, стройової підготовки, тактики, військової топографії [7, арк. 4].

Таким чином, у окреслених нормативних документах 1946 – 1947 рр. було сформульовано, що вихідним положенням фізичного виховання студентської молоді є принцип зв'язку фізичного виховання з військовою та трудовою підготовкою.

Починаючи з 1948 р. державне регулювання фізичного виховання студентської молоді набуло нових цільових орієнтирів. Військова підготовка, яка до цього розглядалася як домінанта фізичного виховання студентів, була замінена новою стратегією. Причина крилася у викликах, які постали перед усією системою фізичного виховання СРСР після того, як радянська держава прилучилася до світових спортивних подій. У 1951 р. був створений Національний Олімпійський Комітет, у цьому ж році визнаний Міжнародним Олімпійським Комітетом. Розпочалася активна підготовка до участі у літніх Олімпійських іграх 1952 р. в Хельсінкі. Вихід радянських спортсменів на міжнародну арену та перетворення спортивних змагань у одну із форм ідеологічної боротьби СРСР проти країн Заходу, вивели на пріоритетне місце завдання пошуку та підготовки обдарованих атлетів, які б здатні були здобувати перемоги на світових змаганнях. Ці стратегічні цілі були закріплені у постановах ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів» (1948 р.) та ЦК КП(б)У «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» (1949 р.), розробленому та уведеному в дію новому «Положенні про фізичне виховання студентів у вищих навчальних закладах» (1948 р.). У останньому документі, до традиційних завдань фізичного виховання у вищих навчальних закладах (всєбічний фізичний розвиток студентів на основі комплексу ГПО, прищеплення студентам любові до систематичних занять фізичними вправами і спортом, формування необхідних військово-прикладних навичок) додавалося і нове – спортивне удосконалення студентів в окремих видах спорту [4, с. 1].

У 1948 р. була уведена і нова програма з фізичного виховання і спорту для студентів вищих навчальних закладів. Незважаючи на те, що її основою залишалися норми комплексу ГПО, набагато більше уваги у програмі відводилося спорту. Так, навчальні заняття почали проводитися за розділами, що відповідали видам спорту: гімнастика, легка атлетика, плавання [4, с. 28-33]. Уведені до програми види спорту мали свої особливі рухові вправи і виступали у якості самостійних дисциплін із притаманними їм засобами, методами, формами організації занять. Завдяки цьому значно урізноманітнювався як навчальний процес, так і фізичний розвиток студентів.

На спорт були зорієнтовані і факультативні курси. Вони організовувалися у всіх ВНЗ і велися за найбільш популярними видами: гімнастика, легка атлетика, баскетбол, плавання, лижний спорт. Організація факультативних курсів за іншими видами спорту була можливою лише за спеціальним дозволом Міністерства вищої освіти СРСР [4, с. 2].

На виконання партійно-державних постанов Міністерство освіти УРСР видало наказ «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педагогічних ВНЗ Української РСР» (1950 р.). Документ орієнтував фізкультурні колективи педагогічних ВНЗ спрямовувати свою діяльність на забезпечення зростання спортивної майстерності студентської молоді та завоювання на цій основі радянськими спортсменами в найближчі роки світової першості у найважливіших видах спорту [5, с. 19]. Отже, протягом 1948 – 1958 рр. загальним принципом фізичного виховання студентської молоді стало спортивне вдосконалення.

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. у партійно-державного керівництва з'явилося нове бачення ролі фізичної культури в житті радянського суспільства. Замість пошуку та підготовки окремих обдарованих атлетів почала реалізовуватися програма масового залучення молоді до фізичної культури. Чітке окреслення ця концепція набула у постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 р. «Про керівництво фізичною культурою і спортом». Згідно постанови роль фізичної культури полягала у розвитку масового фізкультурного та спортивного руху в країні, а також у сприянні охороні здоров'я трудящих. У зв'язку з цим Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР 18 лютого 1959 р. було видано наказ «Про фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів». Він вимагав від керівництва ВНЗ розглядати фізичне виховання як «неперервний навчально-виховний процес», що поєднував у собі заходи з оздоровлення, всебічного фізичного розвитку, освіти, спортивного удосконалення та підготовки студентів до високопродуктивної праці і захисту батьківщини.

Концепція масовості фізичного виховання у системі освіти поєднувалася з концепцією гармонійного розвитку людини задекларованою в «Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (грудень 1958 р.) та в аналогічному «Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (квітень 1959 р.). У цих документах йшлося про виховання нової людини в якій «повинні гармонійно поєднуватися духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість» [2, с. 226.]. У 1963 р. наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР була уведена нова програма фізичного виховання для ВНЗ. У ній, з метою наближення змісту, форм і методів навчальної роботи до умов, у яких в майбутньому мали працювати фахівці, подавався розділ «Професійно-прикладна фізична підготовка» [6, с. 18]. Професійно-прикладна фізична підготовка починає розглядатися як один із змістових напрямів радянської системи фізичного виховання студентів, який повинен був формувати прикладні знання, фізичні та спеціальні якості, уміння та навички, що закладали підвалини для успішної професійної діяльності

Програма 1963 р. втілювала і партійно-державні директиви щодо переходу до масовості фізичної культури та гармонійного розвитку особистості шляхом введення до змісту освітньо-оздоровчих елементів. Зокрема, заняття з окремих видів спорту доповнювалися вправами із загальної фізичної підготовки, велося навчання спортивних інструкторів та суддів. Вирішенню оздоровчо-освітніх завдань у фізичному вихованні студентів сприяли і зміни у комплексі ГПО.

У подальшому ідея масовості фізичного виховання була поглиблена ідеєю надання фізичній культурі всенародного характеру. Основні її положення містилися у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1966 р.). У жовтні 1966 р. ЦК КП України та Рада Міністрів Української РСР прийняли аналогічну постанову під назвою «Про заходи по дальшому розвитку фізичної культури і спорту в Українській РСР» у якій ректорам українських ВНЗ давалися доручення щодо недопущення зменшення годин, передбачених у навчальному плані на фізичне виховання, розширення можливостей для факультативних занять, заохочення будівництва спортивних споруд силами студентів за рахунок використання коштів, зароблених при виконанні господарських тем. Вищим навчальним закладам на пільгових умовах мали надаватися спортивні споруди для навчальної та спортивно-масової роботи [1, с. 19]. Отже, прийняті

протягом 60-х рр. нормативно-правові акти були спрямовані на охоплення фізичним вихованням якомога більшого контингенту студентської молоді та створення належних умов для їх фізичного удосконалення, замість зосередження основної уваги на підготовці окремих висококваліфікованих спортсменів.

У 1977 р. була прийнята нова Конституція СРСР, а 20 квітня 1978 р. Верховна Рада УРСР затвердила Конституцію Української РСР. До їх тексту вводилася нова глава «Соціальний розвиток і культура» у якій декларувалося, що держава сприяє розвитку масової фізичної культури і спорту. Незважаючи на те, що курс на масовість фізичного виховання став нормою Основного Закону держави, існуючі міжвідомчі бар'єри та адміністративно-бюрократичні методи управління продовжували гальмувати фізкультурний рух. Щоб в чергове надати йому нового імпульсу 11 вересня 1981 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про подальший підйом масовості фізичної культури і спорту». У ній вимагалось розвивати громадську ініціативу та самодіяльність населення спрямовану на фізкультурну роботу, краще використовувати наявні спортивні споруди і на цій основі домогтися того, щоб заняття фізичними вправами, спортом, туризмом стали щоденною потребою особистості, особливо молоді. Отже, переорієнтація на масовість фізичної культури змінила загальний принцип державної політики у галузі фізичного виховання молоді. У період 60-х – першої половини 80-х рр. XX ст. вихідним стає принцип використання фізичних вправ для всебічного та гармонійного розвитку особистості.

Починаючи із середини 80-х рр. в черговий раз відбувся перегляд цільових орієнтирів у фізичному вихованні молоді. Замість масовості, що передбачала обов'язкове залучення студентів до загальної фізичної підготовки, здійснювалися спроби перетворити заняття фізичними вправами у повсякденну потребу особистості зберігати і зміцнювати своє здоров'я. З цією метою було прийнято ряд документів, спрямованих на розвиток оздоровчо-орієнтованої фізичної підготовки у ВНЗ, поліпшення матеріальної бази фізичної культури.

Формальне закріплення оздоровчо-орієнтованого змісту фізичної підготовки відбулося після уведення в дію у 1987 р. «Комплексної програми з фізичного виховання для ВНЗ». Оздоровлення у ній планувалося здійснювати шляхом послідовного збільшення фізичних навантажень від молодших до старших курсів. Для того, щоб забезпечити успішне формування рухових умінь і навичок через їх багаторазове повторення та удосконалення, зміст вузівської програми ув'язувався із матеріалом програм загальноосвітніх, професійно-технічних та середньо-спеціальних навчальних закладів.

Оздоровче спрямування змісту фізичного виховання студентів ВНЗ доповнювалося і більш глибокою організаторською підготовкою. Програмою передбачалося, що студенти мали засвоїти знання з основ теорії та методики організації фізичного виховання і спортивного тренування; бути готовими до пропагандистської роботи у галузі фізичної культури; виступати у якості організаторів, тренерів та спортивних суддів. Для того, щоб посилити увагу студентів до оздоровчої складової фізичного виховання у залікові вимоги вводилися питання з методики використання засобів фізичної культури і спорту у побуті та професійній діяльності.

Оздоровча спрямованість змісту фізичного виховання студентів ВНЗ була збережена і в базовій програмі для вищих навчальних закладів, затвердженій Державним комітетом СРСР з народної освіти у 1989 р. У ній метою фізичного виховання проголошувалося формування фізичної культури студента та здатності реалізовувати її у професійній, фізкультурно-спортивній діяльності, в побуті та сім'ї. Крім того, головним змістом усіх розділів базової програми окрім поліпшення рухової діяльності було формування особистісної потреби у фізичному удосконаленні та здоровому способі життя.

Після проголошення незалежності України у Законі про «Про фізичну культуру і спорт» (1994 р.) була уведена норма про те, що фізична культура у сфері освіти має на меті забезпечити розвиток фізичного здоров'я учнів та студентів, комплексний підхід до формування розумових і фізичних здібностей особистості на принципах індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних

засобів та форм фізичного виховання і масового спорту, безперервності цього процесу протягом усього життя. Ця норма Закону продовжує діяти і по сьогоднішній день. Таким чином, починаючи з середини 80-х рр. і до початку XXI ст. загальним принципом фізичного виховання студентів ВНЗ України є принцип індивідуального підходу, оздоровчої спрямованості та безперервності фізичного вдосконалення.

Висновки. Отже, аналіз державної політики щодо фізичного виховання студентської молоді протягом 1945 – початку XXI ст. виявив, що вона не була сталою і змінювалася під впливом різних чинників. Зміни у державній політиці обумовлювали домінування тих, чи інших загальних принципів фізичного виховання студентів ВНЗ в Україні. У період 1945 – 1947 рр. діяв принцип зв'язку фізичного виховання з військовою та трудовою підготовкою, у період 1948 – 1958 рр. – принцип спортивного вдосконалення, у період 1959 – 1985 рр. – принцип використання фізичних вправ для всебічного та гармонійного розвитку особистості, з 1986 і по цей час – принцип індивідуального підходу, оздоровчої спрямованості та безперервності фізичного виховання. Подальшого вивчення потребують зміни у змісті та структурі фізичного виховання студентів ВНЗ України у другій половині XX – на початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник фізкультурного працівника (1971). Київ: Здоров'я.
2. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (1962). Керівні матеріали про школу. Київ: Радянська школа, 226–256.
3. Отчет о работе института за 1943 – 1944 учебный год. Державний архів Харківської області. Ф. Р-4293. Оп.2. Спр. 12.
4. Положение и программы по физической культуре (1948). Москва.
5. Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педвузів Української РСР (1950). Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР, 8, 19-23.
6. Программа. Физическое воспитание студентов высших учебных заведений (1963). Москва: Высшая школа.
7. Річний звіт про роботу Глухівського учительського інституту за 1944 – 1945 навчальний рік. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 100.